

OPSJENUTI PRAVAŠ: DRAGUTIN HRVOJ U HRVATSKOM POLITIČKOM ŽIVOTU

STJEPAN MATKOVIĆ
(Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

UDK 32-95 Hrvoj, D.
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 19. VI. 2000.

SAŽETAK. Autor istražuje životni put pravaša Dragutina Hrvoja (1875.–1941.). Polazi od njegove pojave na pravaškim izbornim listinama i ulaska u Hrvatski sabor. Posebnu pozornost posvećuje Hrvojevu djelovanju tijekom Prvoga svjetskog rata, kad je unutar pravaštva ojačala šarolikost ideoloških gledišta.

U središtu pozornosti hrvatske historiografije koja se bavi političkom poviješću još se uvijek nalazi raščlamba stranačkih ideologija. Puno manje prostora posvećeno je proučavanju djelatnosti pojedinaca koji su aktivno sudjelovali u stvaranju i razvoju pojedinih stranaka. Literatura o njima vrlo je oskudna. Tek su politički prvaci, i to samo poneki, imali čast da im se pišu životopisi.

Mnoga imena ostala su na historiografskim marginama¹. U ovoj prigodi istaknut će se opus Dragutina Hrvoja (Priliplje, 8. I. 1875. – Zagreb, 14. X. 1941.), političara pravaške orijentacije koji nije imao ključno mjesto u hrvatskoj politici, ali je ipak u njoj ostavio zapažene tragove, pogotovu u razdoblju raspada Austro-Ugarske.

Spomenimo nekoliko riječi o gradivu i literaturi koji se neposredno odnose na Hrvojeve aktivnosti te čine okosnicu za pisanje ovoga rada. U Hrvatskom državnom arhivu nalaze se dvije kutije Hrvojeve ostavštine. Prva kutija spisa odnosi se na njegovu odvjetničku djelatnost. U njoj su uglavnom spisi s podacima o sudskim postupcima vezanim uz pojedine Hrvojeve klijente. Riječ je mahom o postupcima pljenidbe i ovrhe. S obzirom na to da je Hrvoj imao ured u Klanjcu, najveći broj predmeta odnosi se na građanska lica s toga područja. Iz cijelog svežnja spisa dobivamo malo zanimljivih podataka za povjesničare. Izdvaja se dokument koji svjedoči da je tijekom 1920-ih Hrvoj surađivao sa zagrebačkim odvjetnikom i poznatim intelektualcem Ivom Pilarom u jednom

¹ Unatoč velikom značenju pravaštva za modernu hrvatsku povijest povjesničari nisu uopće iscrpnije proučavali životopise stranačkih prvaka. Životopise Ante Starčevića i Eugena Kvaternika detaljno su pokušali opisivati publicisti i pojedini pravaši, a jedino je povjesničar Rudolf Horvat napisao omanje djelo o Davidu Starčeviću. Ostali značajevi poput Frana Folnegovića, Mile Starčevića, Josipa Franka, Grge Tuškana, Aleksandra Horvata, Jurja Žerjavića, Ivana Banjavčića, Vladimira Prebega i mnogih drugih čekaju svoje životopisce. Izuzetak su dalmatinski pravaši, točnije, političari koji su u svojim počecima imali važnu ulogu u razvoju pravaške ideje, a poslije su se udaljili od njih. Tako su povjesničari Ivo Petrinović i Ivo Perić pisali o Frani Supilu i Anti Trumbiću, a nedavno je Marjan Diklić objavio radove o Ivi Prodanu.

predmetu koji se vodio pri Kraljevskom državnom uredu u Zagrebu, odnosno o slučaju spora o ostavštini dobra Dubravice barunice Olge Ožegović rod. Erdödy. Druga kutija puno je zanimljivija povjesničarima, pogotovo analitičarima hrvatske političke prošlosti prvih desetljeća 20. stoljeća. U njoj se nalaze brojni nacrti članaka koje je Hrvoj objavljivao u raznim novinama te dokumenti povezani s istupima pojedinih stranaka i političke procese.

Iz literature se dobiva malo podataka o Hrvoju. Najvažnija studija o pravaštvu za austro-ugarskoga razdoblja *Povijest pravaške ideologije* (Zagreb, 1973.) Mirjane Gross zaobišla je Hrvoja, dok o pravaštvu u monarhističkoj Jugoslaviji i ne postoji relevantno historiografsko djelo, tako da uopće ne možemo raščlaniti kako su u stručnim publikacijama valorizirani pojedinci i njihove ideje². Najviše obavijesti o Hrvoju donose autori koji su se bavili problemom geneze stvaranja prve jugoslavenske države³.

Dio literature donosio je faktografske pogreške. Najčešći su primjer brkanja nazivlja pravaških stranaka. Na primjer, u almanahu *Moja domovina* Hrvoj se primjerice spominje kao »jedini frankovački predstavnik« u Narodnome vijeću SHS, iako tada nije bio pripadnik »frankovačke« Hrvatske stranke prava (HSP), nego Starčevićeve stranke prava (SSP)⁴. Poglavljenik i višegodišnji član HSP-a Ante Pavelić u svojim *Doživljajima* spominje u imeniku na kraju knjige da je Hrvoj »od 1903. u disidentskoj Starčevićovoj stranci prava«, premda je ta stranka nastala 1908.⁵

Politički počeci i prva javna afirmacija

Hrvoj je pripadao skupini političara koji se javljaju na početku 20. stoljeća. Prvi angažman ostvario je u suradnji s kršćansko-socijalnim dnevnikom *Hrvatstvo*, koji je pokrenut 1904. u Zagrebu. Od tada se pridržavao načela da svaki ozbiljniji političar mora što više pisati za novine, pogotovo za stranački tisak. Toga se načela držao do kraja života. Pisao je za mnoge novine, a u nekima je imao i položaj političkog urednika, kao što je bio slučaj s dnevnikom *Hrvat*.⁶ Najviše je pisanih tragova ostavio tijekom Prvoga svjetskog rata u *Hrvatskoj Državi*, a nakon 1918. u pravaški usmjerenim novinama *Hrvatskoj misli*, *Hrvatskom Pravu*, *Hrvatskom Zagorcu*, *Hrvatskoj Grudi* i *Hrvatskom Narodu*.

Prvu potvrdu političkog utjecaja Hrvoj je dobio na izborima za Hrvatski sabor, koji su održani polovicom prosinca 1911. u garčinskome kotaru. Tada je uvjerljivo kao predstavnik Stranke prava (SP) pobijedio svoga protukandidata, predstavnika Stranke

² Nekoliko kraćih obavijesti o Hrvojevoj političkom karijeri za vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije mogu se naći u knjizi Rudolfa Horvata, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb (1942.), str. 43, 105, 137; te u članku Hrvoja Matkovića, *Veza između frankovaca i radikala od 1922–1925.*, Historijski zbornik, god. XV., Zagreb (1962.), str. 42 i 46.

³ Spominjem monografiju Bogdana Krizmana, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb (1989.) i Ivana Mužića, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb (1990.); te članke Vase Bogdanova, *Starčevićeva stranka prava prema oslobođenju i ujedinjavanju južnoslavenskih naroda u toku Prvog svjetskoga rata*, u: *Jugoslavenski odbor u Londonu*, Zagreb (1966.), str. 27–165 i Đure Grlice, *Ciljevi hrvatske politike, 1914–1918*, Hrvatska revija, lipanj 1980., br. 2, München–Barcelona, str. 177–198.

⁴ *Moja domovina*, knj. 2, Zagreb 1943., poglavlje »Politička poviest Hrvatske«, str. 1141. Na istome mjestu navodi se krivi podatak da se frankovačka Starčevićeva hrvatska stranka prava raskolila 1909. godine. Taj podatak poslije prenosi i Bogdanov u članku navedenu u prethodnoj bilješci. Do raskola je došlo 1908. godine. Isto tako autor piše da je u Narodnome vijeću SHS zastupnik Hrvoj imao ista gledišta kao Stjepan Radić, »predstavnik Hrvatske seljačke stranke«. Tada se ta stranka zvala Hrvatska pučka seljačka stranka.

⁵ Ante Pavelić, *Doživljaji I*, Zagreb 1996., str. 489 i isti, *Doživljaji II*, Zagreb 1998., str. 444.

⁶ Usp. Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771–1939*, Zagreb 1962., str. 362.

narodnog napretka Krunoslava Bešlića, koja je podupirala bana Nikolu pl. Tomašića. Izvorno gradivo i na tom primjeru zorno pokazuje kako su tadašnje vlasti nastojale osujetiti izbor oporbenoga kandidata, među koje je spadao i Hrvoj kao pravaški kandidat. Lokalni kotarski predstojnik u svom izvješću zapisao je kako je uzalud »sve učinio što se moglo učiniti« da onemogući za vladu prodor nepoćudnoga političara, no Bešlić je ipak ostao u manjini⁷. Na biralištima su glasovi simpatizera radićevske Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS) i pristaša Hrvatsko-srpske koalicije (HSK) pripali Hrvoju.

Polovicom 1913. Hrvoj je napustio koaliciju frankovaca, milinovaca i kršćanskih socijalista te je pristupio SSP-u, stranci koja je nastala 1908. raskolom Starčevićeve hrvatske stranke prava. Javnost je članove te stranke nazivala milinovcima po Mili Starčeviću, predsjedniku stranke i nećaku »oca domovine« Ante Starčevića. Hrvoj je istodobno položio članstvo u stranačkoj tiskari, koja je držala nakladu *Hrvatske*, dotadašnjega glasila SP-a. Izravan povod njegovu pristajanju uz milinovce bila je smjena Kerubina Šegvića i Ivana Peršića s mjesta urednika i uvodničara u *Hrvatskoj*. Napuštanje je argumentirao neslaganjem s političkim ponašanjem Aleksandra Horvata i Ivice Franka. Njih je nazvao »starim grijehnicima«, što je bila aluzija na doba kad je još bio živ utjecajni Josip Frank, prema kojemu je znatan dio pravaša izražavao veliku netrpeljivost, pa su ga tako često optuživali kao glavnu zapreku užoj suradnji pravaških frakcija. U klubu SSP-a Hrvoj je bio osobni pouzdanik njezina predsjednika Mile Starčevića, kojemu je bio koncipijent u odvjetničkoj kancelariji⁸. Ta je činjenica odredila razdoblje Hrvojeve političke karijere u Prvom svjetskom ratu.

Na saborskim izborima iz 1913. u Hrvatski sabor ponovno se uspješno kandidirao u Garčinu, u požeškoj županiji, gdje je na užim izborima pobijedio Milana Rojca, kandidata Hrvatske samostalne stranke. Na tim je izborima prošao i u kotaru Klanjec. Riječ je o dva kotara različitih izbornih struktura. Garčinski kotar imao je 3 115 izbornika, od kojih 2 843 Hrvata, 178 Srba, 52 Nijemca, 35 Mađara, jednog Čeha i 6 ostalih⁹. U tom su kotaru pravaši imali relativnu većinu. S druge strane, klanječki je kotar donosio redovitu prevagu pravašima. Prema nacionalnoj podjeli radilo se o kotaru koji je, osim kotara u Draganiću, imao najizrazitiju premoć hrvatskih izbornika. Naime, u Klanjcu je samo jedan izbornik bio Mađar, a ostalih 2 606 bili su Hrvati.

Prvi svjetski rat: doba političkoga nesnalaženja

Nakon sarajevskog atentata i smrti prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, Hrvoj je počeo antantofilski djelovati, naravno koliko su mu to dopuštale političke okolnosti. Svoje novo gledište pokušao je idejno povezati s pogledima Ante Starčevića, koji je tvrdio da bi Habsburška Monarhija u svjetskoj konflagraciji mogla propasti jer nije zadovoljila životne interese i prava pojedinih nacija. U slučaju dubljega previranja izazvana ratom, vjerovao je

⁷ Hrvatski državni arhiv (HDA), Predsjedništvo zemaljske vlade (PRZV), kut. 774 (6-la), br. 112 (16. prosinac 1911.).

⁸ Povezanost sa Starčevićima datira još od ranije. Hrvoj je kao student često posjećivao Davida Starčevića, Milina starijeg brata, koji je u Jaski imao odvjetnički ured. Usp HDA, fond Hrvoj, kut. 2, članak »Čudna uspomena«.

⁹ HDA, PRZV, kut. 914, bez numeracije dokumenata.

Hrvoj, nastali bi uvjeti za primjenu »načela narodnosti«, prema kojemu bi svaki narod imao pravo na stvaranje slobodne, nacionalne države.

Na temelju Hrvojeve ostavštine mogu se rekonstruirati neki pokušaji aktivnijeg povezivanja s predstavnicima zemalja Antante. U studenome 1914. predao je preko posrednika memorandum ruskom poslaniku u Bernu. Predložio je da se Rusija zauzme kako bi se nakon rata na ruševinama Austro-Ugarske osnovala samostalna hrvatska država, koja bi za svoga kralja uzela pripadnika carske dinastije Romanov. Zauzvrat je obećao da će milinovci kao snažna stranka podržati politiku defetizma u hrvatskoj politici i među Hrvatima na bojišnicama. Prema Hrvoju, ruski ministar vanjskih poslova Sergej D. Sazonov nije bio pristaša stvaranja »srbo-hrvatske države«, nego dvije države na prostorima jugoistočne Europe: pravoslavne i katoličke. Pojašnjenju prilika u diplomatskoj borbi velesila pridonio je tajni sastanak hrvatskih i slovenskih političara u Trstu (15. IV. 1915.), na kojemu su ruski predstavnici nagovijestili žrtvovanje istočnojadranske obale Talijanima¹⁰. Hrvoj tvrdi da su političari iz Hrvatske na sastanku u Trstu prvi otkrili tajnu Londonskoga sporazuma, koji je potpisan tjedan dana kasnije, uz pomoć ruskoga veleposlanstva iz Rima. Drugim riječima, želio je istaknuti činjenicu da je Frano Supilo prvi hrvatski političar koji je tragom svoje aktivnosti u emigraciji otkrio zakulisne igre diplomacije kojima su žrtvovani veliki dijelovi hrvatskih zemalja u korist Italije.

Kakve su bile Hrvojeve ocjene drugih velesila iz sastava Antante? Do njih možemo doći prema njegovim gledištima koja je zapisao 1930-ih i 1940-ih, dakle kad je među velikim dijelom pobornika hrvatskoga nacionalizma vladao animozitet prema dijelu zapadnoeuropskih država jer su vjerovali da one nemaju pozitivan odnos prema Hrvatima. U tom smislu slijede zaključci da se od Velike Britanije i Francuske ne može očekivati pomoć, a još manje je vjerovao u Italiju zbog njezinih teritorijalnih zahtjeva u Istri i Dalmaciji. Britansku politiku je identificirao s pogledima utjecajnih publicista Roberta W. Seton-Watsona i Wickhama Steeda, za koje je bio uvjeren da nisu skloni ostvarenju hrvatskih zahtjeva na starčevićanskim načelima, što je značilo da nisu bili spremni prihvatiti vrijednosti hrvatskoga državnog prava. S druge strane, u francuskoj je politici vidio dominantan utjecaj masonerije i njezinu namjeru održavanja čvrstoga savezništva sa Srbijom, što se nikako nije moglo uskladiti s hrvatskim državnim i nacionalnim interesima.

Od obnove saborskih zasjedanja (1915.) Hrvoj je postao jednim od aktivnijih zastupnika. Zajedno sa stranačkim kolegom Cezarom Akačićem bio je izabran za člana hrvatske kraljevske deputacije koja je zasjedala u Budimpešti. U veljači 1916. izradili su poseban nuncij, koji je bio preveden i na njemački jezik. Hrvoj je u ime milinovske stranke izradio predstavku u kojoj je poticao hrvatsku financijsku samostalnost, ali su je Mađari odbacili. Objašnjenje »tvrđoga« stava grofa Istvána Tisze potražio je u dobrom položaju postrojb Centralnih sila na bojišnicama.

Hrvojevo djelovanje nije se ograničilo samo na Sabor. Sa svojim stranačkim kolegama sudjelovao je na sastanku, održanu 28. studenoga 1916., to jest nekoliko dana poslije smrti Franje Josipa, u župnom dvoru sv. Blaža u Zagrebu kod župnika Svetozara Rittiga¹¹. Tada je još jedanput potvrđena tendencija Starčevićeve stranke prava da se izrazi naklonost prema Antanti i ostavi slobodan prostor za političko manevriranje u slučaju sloma Austro-

¹⁰ HDA, ostavština Hrvoj, kut. 2 rukopis »Zaklela se zemlja raju«. Prema vlastitom svjedočanstvu Hrvoj je sudjelovao na sastanku u Trstu. S druge strane, u najčešće citiranom radu piše da je u Trstu bio u ime SSP-a nazočan samo stomatolog Ante Pavelić! Usp. Milada Paulova, *Jugoslavenski odbor*, Zagreb 1925, str. 62.

¹¹ Zlatko Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslovenstva*, Zagreb 1998., str. 47.

-Ugarske. Time je u odnosu na unutarnju politiku istaknuto suprotstavljanje političkoj strategiji frankovaca i radićevaca, koji rješenja nisu tražili u povezivanju s vanjskim državnim faktorima, ratnim neprijateljima Austro-Ugarske, nego u lojalnosti habsburškoj dinastiji i pravaškoj interpretaciji Programa iz 1894., koji se u novim okolnostima sa svih strana ocjenjivao kao izraz »ekskluzivnog hrvatstva«¹². Međutim, u javnom životu nije se mogla izražavati otvorena potpora protivnicima Monarhije tako da su Hrvojeva politička razmišljanja bila prilagođena aktualnom državnopravnom poretku. U tom smislu najviše je istupao u korist ideje okončanja rata i uspostave demokratskoga mira. Hrvoj je podržavao politiku Jugoslavenškoga kluba u Beču i njezinu Svibanjsku deklaraciju iz 1917., koju je pred licem javnosti nastojao usklađivati s koncepcijama starčevićanstva i idejom ostvarivanja hrvatske države.

Za to je vrijeme karakteristično lutanje najvećega dijela hrvatskih političara. U njihovim rasuđivanjima o nacionalnom pitanju vladala je zbrka. Svoj prilog pomutnji dao je i Hrvoj. Važno je naglasiti da je u skladu s pravaškom tradicijom kritizirao koncepciju djelovanja hrvatske emigracije, naročito ulogu Supila i Ante Trumbića, koji su prema njemu težili međunarodnom promicanju srbo-hrvatstva i jugoslavenstva. S druge strane, za Hrvoja je jugoslavenstvo bilo prihvatljivo samo kao geografski, ali nikako kao i politički ili nacionalni pojam. No, on nije pokušao posve pojasniti nacionalna nazivlja, nego se počeo pozivati na narodno jedinstvo Hrvata, Srba i Slovenaca: »Mi smo jedno po krvi, jeziku i ciljevima i mi hoćemo, da jedno budemo. Od Soče i Villacha do Drine i do Durmitora govori se jednim jezikom...«¹³. Takva je idejna konstrukcija bila tipična za milinovce, koji su jalovo pokušavali pomiriti tezu o narodnom jedinstvu južnih Slavena sa starčevićanskim pogledom o suverenom hrvatskom narodu. Do poticaja novoga političkog predloška dolazi u milinovskoj stranci na početku lipnja 1917., kad je stomatolog Ante Pavelić prigodom saborske rasprave o kraljevskoj krunidbenoj zavjernici potvrdio gledište stranke o nužnim promjenama unutarnjeg poretka Habsburške Monarhije, ali na »stanovištu narodnoga jedinstva Hrvata, Slovenaca i Srba«¹⁴. Prema izjavi Srđana Budisavljevića, disidenta HSK-a, tada je srpskom narodu »odlanulo«. Hrvoj je u tim trenucima bio stranački discipliniran. Prihvatio je promjenu stava SSP-a, koja ju je dovela do tijesne suradnje s političkim predstavnicima hrvatskih Srba i hrvatskim političarima jugoslavenškog usmjerenja.

Na početku 1918. Hrvoj ostaje vjeran liniji svoje stranke, sudjeluju u donošenju Zagrebačke deklaracije, kojom se učvršćuje tendencija vođenja politike »narodnoga jedinstva« i polažu temelji Države Slovenaca, Hrvata i Srba. U tom razdoblju zastupao je i orijentaciju tješnje političke suradnje sa Slavenima Monarhije što je također u skladu s izjavama milinovske stranke, koja je podupirala nastojanja Poljaka i Čeha. Hrvoj je bio član delegacije, zajedno sa Stjepanom Radićem, A. Pavelićem, S. Budisavljevićem i Ivanom Kovačevićem, koja je na poziv tamošnje agrarne stranke, 11. IV. 1918. otputovala u Prag, da bi sudjelovala na zboru u korist ideje slavenske uzajamnosti¹⁵. Delegati su u svratištu »K Zlatnoj Guski« poduprli jedinstveni istup Čeha i Hrvata kojime bi se za njih tražilo pravo

¹² Termin »ekskluzivno hrvatstvo« prihvatili su i sami frankovci jer su smatrali da se radi o ključnom donošenju odluke treba li prihvatiti »hrvatsku« ili »jugoslavenšku« ideju. Dakako, slijedeći svoju stranačku tradiciju frankovci su odlučili isključivo zastupati ideju hrvatstva. Usp. saborski govor Ive Franka, *Stenografski zapisnici sabora Kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (dalje SZ), petogodište 1913.–1918., sv. VI, str. 677–679.

¹³ SZ, sv. VI, 509.

¹⁴ SZ, sv. V, 17.

¹⁵ O tom događaju faktografski svjedoči Srgjan Budisavljević u djelu *Stvaranje Države Srba Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1958., str. 40.

naroda na samoodređenje. Od tada dolazi i do Hrvojeva približavanja S. Radiću, koji se preustrojio iz »Hrvatskoga državnopravnog demokratskog bloka« prema nositeljima politike narodnoga jedinstva.

Međutim, što se više približavao raspad Austro-Ugarske i pitanje stvaranja nove državne tvorbe Hrvoj je postupno postajao svjestan da su popuštanja vodećih hrvatskih političara u Narodnom vijeću SHS bila prevelika. Potkraj listopada 1918. podupro je ulazak saborskih članova Stranke prava u Narodno vijeće, držeći da dvanaest frankovačkih sabornih zastupnika zaslužuju mjesto u toj važnoj ustanovi. Na sjednici Središnjeg odbora Narodnoga vijeća (28. X.) Hrvoj, koji inače nije bio član toga odbora, u povodu zaključaka poslovnog odbora SP-a od 27. listopada 1918. zatražio je da se ta stranka primi u Narodno vijeće jer među njihovim članovima ima »čestitih i valjanih ljudi«¹⁶. Rasprava u Narodnom vijeću pokazala je da je većina bila protivna uključivanju frankovaca u svoje redove.

Prema potonjem zapažanju Hrvoj je zaključio da se frankovce tada »varalo i obsjenjivalo da će kao stranka biti primljeni« u Narodno vijeće, no »Pribičevićeva klika bojala se da bi frankovci znali pridobiti dio zagrebačke vojne posade (pukovnika Slavka Štancera)«¹⁷. U jednom drugom rukopisu Hrvoj je bio samokritičan na vlastitu ulogu u prijelomnim trenucima. On piše: »Jedno tek žalim i žalit ću dok budem živ, a to je, što sam sve do doba 'Nardnoga Vijeća' divlje i fanatički mrzio tzv. frankovce i što mi ta mržnja nije dopuštala da idem u domobransku kasarnu, do poznatog frankovačkoga pukovnika Štancera uzmem ondje jednu kompaniju domobranaca, obkolim zgradu u kojoj se 'Nardno vijeće' okupljalo i dadem svu onu družinu do jednoga posmicati!«¹⁸. Hrvojeva netrpeljivost prema frankovcima proizlazila je iz sveopćih predrasuda milinovaca na čelu s Milom Starčevićem prema svemu što je bilo povezano uz djelovanje Josipa Franka, njegovih sinova i vodećih čelnika frankovačke stranke.

Slučaj pokušaja aktiviranja frankovaca bio je znak Hrvojeva dubokog nezadovoljstva s političkim kretanjima u novim okolnostima. Konačan krah nastupio je potkraj studenoga 1918., kad se odlučivalo o državnom poretku hrvatskih zemalja. Prema zapisniku sjednice Središnjeg odbora Narodnog vijeća (23. XI.) Hrvoj se protivio »obrazovanju zajedničke vlade«, odnosno vlade Države SHS i Kraljevine Srbije. Hrvoj je jedini smatrao da ni unutrašnji ni vanjski položaj Države SHS ne tjera na povezivanje. Izjavio je da »situacija biva svakim danom ljepša, a gledom na izvanji položaj naglašuje, da zajednička vlada ne će na nj nimalo uplivati, jer Talijani se ne će povući iz okupacionog područja, niti će ententa naprećac priznati države«. Štoviše, Hrvoj je otvoreno kazao da »podupiranje Talijana krije u sebi stanovitu zakulisnu politiku«.

Na istoj je sjednici izbila rasprava između Hrvoja i Žarka Miladinovića, člana Srpske radikalne stranke iz Rume. Miladinović je kao član Središnjeg odbora Narodnog vijeća zaprijetio da će radikali zatražiti pripojenje Srijema, Bačke i Banata Srbiji, ako Hrvati neće prihvatiti ujedinjenje sa Srbijom. Time je bilo završeno prikrivanje srpskih ciljeva u Narodnom vijeću. Započeo je proces nametanja uvjeta povezivanja sa Srbijom.

Prema vlastitom svjedočenju Hrvoj je potkraj rata bio »politička naivčina« koja je vjerovala u pravo hrvatskoga naroda na samoodređenje. Ukratko, priznao je svojju

¹⁶ *Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I. – 20. XII. 1918)*, prired. Dragoslav Janković i Bogdan Krizman, Beograd 1964., str. 396.

¹⁷ HDA. Ostavština Hrvoj, kut. 2, rukopis članka »Mjesto odgovara onima, kojih se to tiče«, namijenjena Hrvatskoj Grudi. Članak je potpisan 5. prosinca 1940. godine.

¹⁸ Isto. Rukopis nema naslova.

nesumnjivo pogrešnu procjenu političke stvarnosti. Uz isticanje osobne razočaranosti slijedila je i oštra prosudba osoba koje je smatrao glavnim krivcima za nezavidan položaj hrvatskoga naroda. Iscrpno je i s puno gorčine ocrtao u uspomenama na događaje iz razdoblja djelovanja Narodnog vijeća sve vodeće likove toga tijela¹⁹. Tako je pisao o »pravoslavnom socijalisti šoštaru« Vitomiru Koraću, »radničkom parasitu« Vilimu Bukšegu i »besposlenom radniku« Svetozaru Deliću. Zatim je posvetio pozornost skupini Janka Šimraka koja se okupljala oko dnevnika *Riječke novine*, kojom je »dirigirao« po napucima iz Ljubljane učenik Janeza Kreka Pero Rogulja, »mrzitelj« starčevićanstva i fanatičan pristaša jugoslavenstva. Za S. Radića i njegova stranačkog sudruga Karla Kovačevića napisao je da tada »nisu značili ništa«. S obzirom na to da je svoje uspomene pisao u doba kada mu je radićevština bila veliko zlo, Hrvoj je istaknuo Radićeve veze sa Svetozarom Pribičevićem. Naime, bio je mišljenja da su Pribičević i Radić dugo bili »jedna duša u dva tijela«, ali kad je prvi odlučio provesti svoj plan ovladavanja Narodnim vijećem počeo je ignorirati prvaka seljačke stranke, kojemu je to bio povod da brzo »pridrži Starčevićev barjak«. Posebno je Hrvoj bio oštar prema stranačkim sudrugovima milinovcima, za koje je ustvrdio da su bili »lupeži i kukavice koje su podlegle velikosrpskoj grupi u Narodnome vijeću«. Njih je nazvao »hrpom udruženih lupeža i kukavica koji su svi, osim mene (D. Hrvoja, op. S. M.) i Marka Došena, pljunuli na sve u ime čega su g. 1913. kod izbora za hrvatski sabor bili stekli narodno povjerenje i pobrali 19 mandata, obećavajući narodu stvaranje hrvatske države...«. Zabilježio je i poneke karakteristične crte pojedinaca. Zubar Nikola Winterhalter bio mu je »alkoholičar u rukama vinske braće Valerijana Pribičevića i Laze Popovića«, a Ante Pavelić »tašt i željan slave«. Uz milinovce je pribrojio i dio dalmatinskih političara »izbjeglica« koji su se poslije amnestije skrasili u Zagrebu. Hrvoj najviše spominje Ivana Krstelja, Matu Drinkovića i Grgu Angelinovića u nimalo lijepom svjetlu. Za njih piše da su se bavili »kartanjem u Narodnoj kavani u Zagrebu i po malo švercali masti i drugim živežnim namirnicama u Dalmaciju. Na ruku im je išla vlada HSK-a s banom Mihaloviche«». Angelinović je uskoro dobio mjesto u redakciji milinovačke *Hrvatske države*, a preostala dvojica također su dobila mjesto među milinovačkim prvcima.

U novoj državi: suton političkih ideala

Potkraj 1918. Hrvoj prilazi sve jačoj Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci (HPSS) i postaje članom njezina glavnog odbora²⁰. Tada je bila u tijeku akcija izazivanja međunarodne pozornosti za hrvatskom sudbinom u Kraljevini SHS i prvog organiziranoga suprotstavljanja tiraniji novih vlasti. Po Hrvatskoj su se počeli prikupljati potpisi potpore uspostavi hrvatske republike, koji su bili namijenjeni sudionicima mirovnoga kongresa u Parizu. Na početku 1919. Hrvoj odlazi u Prag te bezuspješno upozorava čehoslovačkoga predsjednika Tomaša Garriguea Masaryka, ministra unutarnjih poslova Antonína Švehlu i Wilsonova delegata na položaj Hrvata, posebice seljaštva, pod novom vlašću. Misija pridobivanja važnijih međunarodnih državnika nije bila uspješna. No, taj je događaj ukazivao na relativno visok Hrvojev stranački položaj.

¹⁹ Isto.

²⁰ Usp. B. Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, knj. 2, Zagreb 1973., str. 34 i isti, *Stjepan Radić i Hrvatska pučka seljačka stranka u prvom svjetskom ratu*, *Casopis za suvremenu povijest*, br. 2, 1970., str. 163.

Međutim, važnije je istaknuti činjenicu da je Hrvoj pokušavao povezati razlomljeno pravaštvo sa sve prodornijom radićevštinom. Već je spomenuto da se duboko razočarao u svoje »milinovske« sudruge, koji su potpuno zbacili svoje starčevićanske korijene. Na koncu rata pokazivao je sve veći senzibilitet za frankovački dio pravaštva. No, ti su pravaši potkraj studenoga 1918. bili pred rasulom. Njihove ideje o rješavanju hrvatskoga pitanja isključivo unutar Habsburške Monarhije doživjele su propast. Još se kobnijim za funkcioniranje pokazalo uhićenje stranačkoga vodstva na čelu s A. Horvatom, I. Frankom, Josipom Pazmanom, Vladimirom Prebegom i mnogih drugih frankovaca te zabrana izlazenja stranačkoga dnevnika *Hrvatska*. Represija režima onemogućila je normalan rad pravaške stranke. S druge strane, frankovačko je pravaštvo ipak imalo velik broj privrženika u mnogim dijelovima Hrvatske. U političkim razmatranjima držalo se da su upravo pravaška ideologija hrvatskoga nacionalizma, odbacivanje suradnje s prečanskim Srbima u sklopu centralizirane i jedinstvene države na čelu sa srbijanskom dinastijom i isticanje hrvatskoga državnog prava osnovica za okupljanje svih nezadovoljnika novim državnim ustrojstvom. Takvo promišljanje proizlazi iz mnogobrojnih izvješća lokalne uprave, armijskih oblasti i pojedinih obavještajaca. U tom smislu bilo je nekadašnjih pravaša, poput Hrvoja, koji su mislili da se frankovci, kao i svi ostali pravaši nezadovoljni novim političkim stanjem, moraju okupljati sa sebi srodnim političkim grupacijama. Tako se rodila ideja o povezivanju pravaštva s HPSS-om. Prema nekim izvorima Hrvoj je prigodom ulaska u HPSS-u i istodobne izradbe frankovačkoga memoranduma upućena radićevcima zahtijevao užu političku vezu jer je to tražio »spas individualnosti hrvatskog naroda«²¹. U programatskom nastupu važna je namjera postizanja saveza »republikanskih hrvatskih stranaka«. Vlasti su smatrale da bi vjerojatno do tog saveza i došlo 27. ožujka 1919., za kada je bila sazvana skupština Stranke prava te je ona zabranjena²².

U ime HPSS-a Hrvoj je s frankovcem Franjom Hrustićem izradio *Spomenicu* (1929.), upućenu banu Matku Laginji, u kojoj su osudili progone prvaka HPSS-a i HSP-a te zatražili amnestiju za sve osuđene hrvatske vojnike zbog demonstriranja u Zagrebu i Varaždinu²³. Spomenica nije objavljivana u dosadašnjim historiografskim radovima, pa njezin tekst u cijelosti prenosimo jer je riječ o važnom dokumentu za razumijevanje ozračja državne represije nad hrvatskim političkim prvacima i običnim vojnicima koja je zavladała pod dinastijom Karađorđevića: »Već skoro godinu dana nalaze se u policijskom zatvoru u Zagrebu narodni zastupnici gg. Stjepan Radić i dr. Josip Pazman, a da do danas ni prelušani nisu. Kako čujemo, u zatvoru su izloženi svakojakim nedoličnim veksacijama. Saobraćaj i sa najbližom rodbinom bio im je sve do nedavno zabranjen. Deputaciji seljačtva što je dana 4. travnja 1919. bila preda nj došla izjavio je tadanji ban dr. Ivan Paleček, da će proti obojici s mjesta provesti sudbeni postupak. Do danas međjutim taj postupak proveden nije. Mjesto toga podniela je vlada bivšeg bana Palečeka tadanjoj francuskoj vojnoj misiji u Zagrebu pismeni podnesak, kojim je i Stjepana Radića i H.P.S.S. objedila, da šire boljševizam u Hrvatskoj i da je Radićeva stranka boljševisitička stranka. A to se desilo baš u

²¹ PRZV, kut. 964, br. 508/1919. Riječ je o svežnju spisa koji se odnose na praćenje djelatnosti Hrvatske pučke seljačke stranke, napose S. Radića i Hrvoja. U ovom slučaju radi se o izvješću kr. redarstvenog povjereništva za grad Zagreb u kojemu se piše o Radićevom uhićenju i Hrvojevim nastojanjima povezivanja pravaških (frankovačkih) i radićevskih grupacija.

²² Isto.

²³ Suvremena historiografska gledišta o problemu represije na početku Kraljevine SHS vidi u članku Bosiljke Janjatović, *Progoni triju političkih grupacija u Hrvatskoj (1918.–1921.)*, Historijski zbornik, XIX, 1992., str. 89–104.

doba, kada je 'seljačka stranka' bila upela sve sile po pučkim skupštinama, diljem Hrvatske da zaustavi bujicu boljševizma, koja je prijetila, da preko Drave prodre amo na našu stranu i da se po našoj domovini razlije. U borbi sa boljševičkim agitatorima dolazili su vodeći ljudi 'seljačke stanke' često u životnu pogibelj: n.p. Hrvoj u Sv. Nedelji kod Samobora, Uroić u Dugom selu, pravnik Pernar u novomarforskom kotaru, no 'seljačka stranka' ipak uzmaknula nije. Ona si je svjestna, ako boljševizma, danas u Hrvatskoj nema – barem u seljačkim redovima – da je to jedino njezina zasluga. Unatoč te notorne istine najviši predstavnici svjetovne i crkvene vlasti u Hrvatskoj: ban Paleček i francuskoj misiji, nadbiskup dr. Bauer engleskom kardinalu Burne-u u Zagrebu: nisu imali skrupula, da 'hrvatsku pučku seljačku stranku' proglase i prikažu kao boljševističku, dakle, po shvatanju toga istoga svieta, revolucionarnom i protuintelektualnom strankom! A sve je to učinjeno bilo samo zato, da se pred kulturnim svietom barem donekle opravda protuzakonit i amoralan progon što su ga tadanji vlastodržci zapodjeli proti gg. S. Radiću i dr. J. Pazmanu kao najistaknutijim predstavnicima onih dviju političkih stranaka u našoj domovini /H.P.S.S. i 'stranka prava'/ koje danas de facto zastupaju mišljenje i osjećanje ogromne većine hrvatskog naroda. Političkom progono, koji je iniciran pritvorom gg. narodnih zastupnika dra. Pazmana, S. Radića i dr. Prebega pali su žrtvom i mnogi drugi odlični pristaše naših stranaka. Od 'seljačke stranke' nalaze se još i danas u policajnom pritvoru u Zagrebu gg. kateheta dr. Lujo Kežman i odvjetnik dr. Maček, makar da je nadležan kazneni sud kr. sudbeni stol u Zagrebu svojim pravomoćnim zaključkom nakon provedenog istražnog postupka, autoritativno izjavio, da nema razloga za kazneni progon protiv njih. Molimo, da si Vaša Preuzvišenost izvoli predložiti dati odnosni kazneni spis proti dru Kežmanu. Iz toga spisa vidjet će se, koli lažne su bile sve one fantastične glasine, turane namjerice u sviet po tadanjim vlastodržcima putem podmitljive štampe, kao da je 'seljačka stranka' spremala neku izdaju našega narodnoga teritorija koji da je ona tobože bila voljna ustupiti Talijanima. Od 'stranke prava' nalaze se već mjeseci i mjeseci u uzama u Glini odvjetnik dr. Jozo Fattori i bankovni činovnik Majer, dočim su drugi njihovi suapšenici nakon zatvora od više mjeseci već pušteni na slobodu. U Zagrebu nalazi se uapšeni narodni zastupnik i župnik pop Stipe Vučetić, te bivši narodni zastupnik i župnik u Vojnom Križu g. Tomac. Za Vučetića čujesmo, da ni kreveta nema u ćeliji, nego da mora ležati na podu od betona, po kom je samo nešto malo slame postrovašeno! Iz političkih razloga internirani su u Zagreb odvjetnik i narodni zastupnik Vladimir Prebeg u svojoj kući, pravnik Ivo Pernar u svom stanu, bivši narodni zastupnik, trgovac i gradski načelnik u Senju g. Drago Vlahović, ter u Gospiću trgovac i narodni zastupnik Marko Došen. Od seljačtva konfinirani su u svojim obćinama Stjepan Uroić iz Repušnice (kotar i obćina Kutina) i Petar Rusan iz Gornje Stubice. Ovaj potonji bio je radi svoga političkog mišljenja po više puta tjelesno zlostavljan po oružnicima i kroz dulje vremena nije mogao noćivati u svojoj kući, nego se poput divlje zvjerke morao kriti po raznim skrovištima, da ga oružnici ne nadju. Poput Rusana i Uroića bili su prošlog ljeta po oblastima progonejene stotine i stotine seljaka diljem naše domovine, kojih nam imena ovaj čas ne padaju na pamet. U kotaru Slatina puštena su tek zimus ili jesenas dvojica seljaka, uglednih pristaša 'seljačke stranke', a da ni danas ne znaju zašto i radi česa su bili toliko mjeseci zatvoreni! Preuzvišeni gospodine bane! U našoj domovini nastala je promjena režima. Autoritativni ljudi koji si tu promjenu u zaslugu upisuju, obećavali su svetčano, pred čitavom javnosti da će se u našoj domovini obustaviti svi politički progoni, čim oni i njihove stranke dodju do vlasti. Sad je taj slučaj nastupio pak se stoga nas dvojica podpisanih u ime i po nalogu svojih stranaka obraćamo na Vas, Preuzvišeni gospodine bane, s molbom, da izvolite obustaviti sve progone protiv gore navedenih osoba i da odredite, da se svi pritvorenci s mjesta puste iz pritvora.

Dalje:

α) Radi poznatog događaja dne. 5. prosinca 1918. na Jelačićevom trgu u Zagrebu nalazi se u zatvoru mnogo vojnika, koji su osudjeni na višegodišnju robiju. Naše je mišljenje, na temelju informacija o samom događaju, crpljenih od neinteresiranih očevidaca, da je onaj žalostni događaj komu je žrtvom palo dvadesetak života hrvatskih vojnika bio kroz devetu ruku pripravljen i izveden u političke svrhe po stanovitim 'agents provocateurima'. Naše stranke stoga drže da bi odgovaralo pravičnosti, kad bi se sve osudjenike radi onog događaja rješilo daljnjih muka zatvorom putem amnestije.

β) Čujemo, da se u Nišu u Srbiji nalazi oko 80 vojnika – Hrvata, koji da su po tamošnjem vojnom sudu sudjeni na kazan smrti radi poznatoga događaja oko prošlog ljeta u Varaždinu. I onaj 'varaždinski događaj' nije ništa drugoga, doli posljedica nesredjenih političkih prilika, u kojima se naše domovina nalazi već preko godinu dana, pak stoga smatramo za svoju dužnost da Vašu Preuzvišenost podsjetimo na nemilu sudbinu hrvatskih vojnika u Nišu, u nadi, da ćete Vi kao Hrvat sav svoj upliv upotriebiti, da ta sudbina spomenute sinove naše domovine mine.

γ) U Zagrebu, prošle jeseni razbjegao se jedan dio hrvatske momčadi iz vojarnje kući, čim se proćulo, da ih se kani poslati nekuda na frontu. Zapravo, imali su otići u Gerovo u delničkom kotaru da čuvaju medju proti Talijanima. Oko 40 njih na broju prijavilo se opet dobrovoljno i nastupilo vojnu službu u vojarni, ali su unatoč toga sudjeni po vojnom sudu na osjetljivu kaznu zatvora od nekoliko godina. Doduše, rećeno im je bilo, da će biti svi predloženi na pomilovanje, ali do danas to učinjeno nije. Slobodni smo stoga upozoriti Vašu preuzvišenost i na taj događaj, moleći, da se i na te biednike zauzmete.

U nadi da će Vaša Preuzvišenost uručiti petit ove naše spomenice bilježimo se uz izraz osobitog poćitanja.

U Zagrebu, dne 23. veljaće 1920.«

Na izborima za Konstituantu 1920. godine Hrvoj se kandidirao u modruško-rijećkoj županiji. Tom prigodom istupio je s posebnom listom »Složnih Hrvata« pravaške orijentacije. U početku je Hrvoj agitirao zajedno s radićevcima. Tako se na otvorenoj skupštini pojavio zajedno s Gjurom Basarićekom, pri čemu su obojica istupili s programom republikanizma. Prema izvješću podžupana o Hrvojevoj listi ističe se sljedeće mišljenje: »(...) ta lista može računati na jedan mandat, a možda i na dva, ako im uspije preoteti mandat Radićevoj seljaćkoj stranci, jer ta lista ima svoje pristaše /sve gotovo Hrvate u Slunjskom kotaru uz župnika Ivana Mikana te jedan dio izbornika ogulinskih/. Pravaši /složni Hrvati-Frankovci/ istupili su bili na 14.ov. mj. složno s Radićevcima na javnoj skupštini u Ogulinu, no kod sastavka kandidatske liste izigraše ih Radićevci ne stavivši na listu nijednog njihovog kandidata, pa se stoga brzo razidjoše, kako se brzo i sastali. Sad nastaje borba izmedju Frankovaca i Radićevaca, pa nema sumnje da će u daljnjem svojem radu Frankovci izraditi najnoviju izjavu Radićevaca, prema kojoj priznaju kraljevstvo S.H.S. i odlažu provedbu svojeg republikanskog principa. Da li će u toj borbi s Radićevcima imati uspjeha s obzirom na prekratko vrijeme do izbora, vidjet će se u najkraće vrijeme.«²⁴ Dakle, na temelju iskaza izvjestitelja predsjedništva Zemaljske vlade uočava se razilazak izmedju Hrvojeve skupine i radićevaca. U povodu samostalne Hrvojeve kandidature u Lici oglasio se i vrh seljaćke stranke. Vlatko Maćek je izjavio da Hrvoj

²⁴ HDA, UOZV, kut. 4609/79, spis br. 46599/1920.

»nikada nije proniknuo u duh stranke«²⁵. Iz njegove izjave jasno je da radićevci nisu namjeravali nipošto prihvatiti suradnju s »nekolicinom popova i druge gospode«, kao što je to kanio učiniti Hrvoj, pokazavši da žele jedino u svojoj stranci vidjeti autentičnoga predstavnika hrvatskoga naroda. Kad su političke skupine s tradicionalnim legitimitetom pokušale ostvariti povratak u politički život, radićevci su odmah odbacili uzajamnu suradnju jer nisu smatrali potrebnim dijeliti političku moć.

Izborni rezultati bili su povoljni za obje stranke²⁶. Hrvatska seljačka pučka stranka očekivano je osvojila drugo mjesto po broju glasova (7831). Prvo mjesto osvojila je lista Demokratske stranke na čelu s banom Tomislavom Tomljenovićem (9958 glasova). Treća je bila lista komunista koju je predvodio nekadašnji frankovac, a nakon Prvoga svjetskog rata i iskustva u ruskom zatočeništvu boljševik Vladimir Čopić, bivši frankovac (4974 glasova). Odmah zatim slijedila je Hrvojeva lista »Složnih Hrvata« s 3991 glasova. To je bilo dovoljno da Hrvoj uđe u Konstituantu, u kojoj nije sudjelovao zbog apstiniranja.

Nakon razlaza s Hrvatskom seljačkom pučkom strankom Hrvoj se povezoao s Hrvatskom strankom prava. Međutim, njegova uloga u toj stranci nije bila osobito istaknuta. Pravaška je stranka tada bila slaba, ni sjena nekadašnje moćne hrvatske oporbe za Austro-Ugarske. Tijekom 1926. preselio je svoju odvjatničku pisarnicu u Klanjec i tako se više posvetio svojoj profesionalnoj karijeri. Ipak, Hrvoj se nije odrekao promatranja i ocjenjivanja političkoga života. Za to je razdoblje glavno obilježje njegova javnog djelovanja to što je pripadao manjoj skupini hrvatskih političara koji su otvoreno kritizirali Stjepana Radića. Ne samo da je bio duboko potišten Radićevim postupkom ulaska u beogradski parlament, nego je u njegovim potezima ugledao pogubne posljedice za razvoj hrvatskoga društva. Prije svega se to odnosilo na ocjenu o poticanju političke taktike koja nije držala do načela. Radićevštinu je smatrao kolektivnom moralnom bolešću koja je osvojila javni život i nije htjela ispustiti položaj monopola. Njezin prodor uslijedio je nakon 1918., čemu je krivo držanje hrvatske inteligencije koje je Radiću dopustilo da zauzme sve važnije položaje u društvu. Hrvoj je napose osuđivao Radićev odnos prema katoličkom svećenstvu, držeći da bi kler morao imati važnu ulogu u duhovnom odgoju naroda, a ne »samozvane vođe« naroda. U tom smislu bio je svojevrсни optimist kad je zapisao da »u svećenstvu još ima intelektualne i moralne snage koja mu omogućuje da bude prvoklasni faktor u javnom životu«²⁷. Prema njemu je svećenstvo očito bilo »trajni oponent monopolnoga položaja radićevštine«. Hrvojevo je nezadovoljstvo Radićem bilo golemo tako da mu nije došao ni na sprovod²⁸.

U studenome 1929. Hrvoj se povukao iz aktivne politike Hrvatske stranke prava. Pred Sudbenim stolom u Zagrebu u svibnju 1931. branio je Stjepana Javora i Antuna Hercega, koji su bili optuženi radi djela suprotna »zakonu o zaštiti javne bezbednosti i poretka«. Obojicu je sud proglasio krivim zbog povezanosti s ustaškom emigracijom i protudržavnih aktivnosti. Herceg i Javor osuđeni su na 20 godina robije, a prvi još i s gubitkom časnih prava.

Iz jednoga rukopisa izlazi da se Hrvoj nije s poglavnikom Pavelićem posve politički slagao, ali ga je ipak cijenio. U polemici s *Obzorom* zapisao je: »Može čovjek o gosp. dru Anti Paveliću i o njegovoj akciji u emigraciji imati ovakvo ili onakvo mišljenje; može se s

²⁵ *Zastupnik Hrvoj*, Slobodni Dom, br. 38 (24. XI. 1920.), str. 3.

²⁶ HDA, UOZV, kut. 4609/79, spis br. 48991/1920.

²⁷ HDA, ostavština Hrvoj, kut. 2, rukopis članka »Monsignor Dobrečić i radićevski *Slobodni Glas*«. U naslovu koji je upisan na prednjoj stranici svežnja upisano je krivo prezime Dobrečil.

²⁸ HDA, ostavština Hrvoj, kut. 2, rukopis članka »Dvije izjave g. dra Trumbića«.

njime slagati, ili ne slagati, ali ne smiju mu se podmetati niski, sebični motivi gramženja za novcem i plaćeničtvo tudjinaca. /.../ Da je gosp. dru Paveliću bilo stalo samo do novca i do imetka on bi bio ostao kod kuće, u Zagrebu, gdje je imao ugledan društveni položaj i lijepe dohodke kao popularni i savestan odvjetnik a ne bi išao jesti žuhki emigrantski krušac u tudjinu.«²⁹

Pred konac života Hrvoj se ponovno vratio reminiscencijama na stvaranje Kraljevstva SHS. Opisivao je povijesne događaje, u kojima je i osobno sudjelovao. Naročito se osvrnuo na spornu stranu povijesnih uloga Svetozara Pribičevića, Đure Šurmina, Milana Marjanovića, Antuna Bauera te mnogobrojnih pravaša i radićevaca. Javljao se u povodu protuhrvatskih istupa poznatih srbijanskih intelektualaca poput Stanoja Stanojevića i Slobodana Jovanovića. U tim je prigodama prozvao hrvatske povjesničare da šute kad srpska elita tendenciozno iskrivljava prošlost i pri tome žalio što više među živima nema Vjekoslava Klaića, koji je znao jasno i argumentirano odgovarati na srpska svojatanja. Ipak, najviše ističe svjedočenja o djelovanju Narodnoga vijeća SHS³⁰. Pisao je i o većim povijesnim problemima: posljedicama raspada Rimskoga Carstva po Hrvatsku, postanku pravoslavlja, narodnosti i imenu Vlah, ustrojstvu Vojne krajine, obilježjima Prvoga svjetskog rata i mirovnim ugovorima. Hrvojev publicistički rad pred kraj života imao je funkciju dokazivanja da je povijest izvor političke mudrosti. Na temelju poznavanja prošlosti nastojao je izgraditi sustav vrijednosti, za koji je vjerovao da odgovara pravaškoj predaji.

Zaključak

Politički put Dragutina Hrvoja ukazuje na brojna proturječja koja su od početka 20. stoljeća zavladała među pravašima. U razdoblju kad se pokušavalo sve intenzivnije pristupiti rješavanju nacionalnih i državnopravnih pitanja pravaštvo se suočilo s problemom stvaranja vizije o budućnosti hrvatske političke zajednice u modernom europskom društvu. Hrvoj je u početku pripadao pravaškoj skupini koja je smatrala da na prvo mjesto treba staviti političku akciju s ciljem ostvarenja hrvatske države na ruševinama Habsburške Monarhije. Problem je ležao u činjenici da su ti napori bili često u neskladu s tradicijama pravaštva, prije svega u pokušaju povezivanja s jugoslavenskom koncepcijom. Kad je potkraj Prvoga svjetskog rata Hrvoj uvidio da nastupa vrijeme nove reakcije i gospodarenja nad hrvatskim narodom mogao je samo rezignirano zaključiti, s osjetnom dozom samokritike, kako je njegovo političko djelovanje bilo promašeno. Postao je svjestan da su upravo neki članovi njegove SSP-a obmanjivanjem javnosti u velikoj mjeri pridonijeli nametanju nepovoljnih rješenja. Međutim, Hrvoj nije odustao od javnih nastupa, u kojima je ponovo doživljavao razočaranja, ali je pokušao ostati dosljedan političkom kretanju Ante Starčevića, koji nipošto nije bio stara kategorija u novome dobu.

A DELUDED PARTY-OF-RIGHTS POLITICIAN: DRAGUTIN HRVOJ IN CROATIAN POLITICAL LIFE

SUMMARY. Dragutin Hrvoj (b. 1875 / d. 1941) became a well-known political figure at the beginning of the twentieth century. He was twice elected as a representative to the Croatian Parliament from the electoral list of Starčević's Party of Right. During the First World War, he belonged to that group of politicians who wished to

²⁹ HDA, ostavština Hrvoj, kut. 2. »Moj odgovor 'Obzorovom' diplomati«.

³⁰ Najpoznatiji članak je naslovljen *Konac velikih obsjena*, a izašao je u tri nastavka u Hrvatskom narodu, br. 46–47 (Božićni broj, 1939.), str. 19; br. 48 (5. I. 1940.), str. 7 i br. 49 (12. I. 1940.), str. 7.

combine the Yugoslav idea with the concept of Croatian State Right. Throughout the war years, he worked toward the establishment of ties with the Entente powers. He was especially concerned to foster good relations with France and Russia. He believed that these two powers could assist Croats the most in attaining statehood from the wreckage of Austria-Hungary. In other words, he held to the notion that the victorious powers would set forth the principle of national freedom and a national state. Towards the end of the war he frequently referred to Wilson's Fourteen Points. It is important to mention that Hrvoj, in line with the Party of Right's traditional defence of Croatian historical statehood, was critical of the working premises of the Yugoslav Committee, especially of Supilo and Trumbić, who he felt were playing into the hands of strictly Serbian interests. For Hrvoj, Yugoslavism was appealing as a geographic concept, not as a political or national one. As the collapse of Austria-Hungary neared, he became convinced that Croatian politicians, including many of the members of his own party, were excessively compromising Croatian sovereignty. Hrvoj was opposed to the union of the State of Slovenes, Croats and Serbs with the Kingdom of Serbia under the Karagorgjevićs dynasty. During the first years of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes he supported the political orientation of Stjepan Radić, who emerged at the time as the undisputed national leader. But by 1920, Hrvoj broke with Radić, whose policies he felt impeded the development of Croatian society. Above all, he felt Radić's political tactics were unprincipled. He saw Radić's monopoly on Croatian politics as a collective moral degeneration, which had gripped public political life. Hrvoj almost joined the Croatian Party of Right, which had lost much ground since the demise of Austria-Hungary. From this point on he is better known as a lawyer who defended supporters of the illegal ustaša movement in well-publicised trials. Until the time of his death he also wrote much for the Croatian nationalist press. He wrote about the historical events of which he was participant, and in this way has left important contemporary accounts of Croatian political life.